

VADERNA GÁBOR

Város és pallérozódás

A *Mindenes Gyűjtemény* eszmetörténeti helyéhez*

(Péczeli és a *Mindenes Gyűjtemény*)

A *Mindenes Gyűjtemény* című folyóiratot Péczeli József (1750–1792) 1789-ben indította el Komáromban. Péczeli ifjú korában Lipcse és Jéna érintésével Genfben tanult, ahol Horace Bénédict de Saussure (1740–1799) tanítványa, majd a filozófia neves professzora gyermekeinek nevelője lett.¹ Három évig maradt Saussure házában, aztán Utrechtben folytatta tanulmányait, ahol Vincent Maximilian Tuyll van Serooskerken katonatiszt (1747–1794) gyermekeit nevelte. Péczeli 1783-ban tette le teológia vizsgáját, majd lelkeszé szentelték. Hazatért Magyarországra, s itt a komáromi református gyülekezet hívta meg,² amit az ifjú lelkész el is fogadott. Irodalmi aktivitása ekkor kezdődött: lefordította Voltaire néhány munkáját (*La Henriade; Zaire; Merope; Tancrede; Alzire*), Edward Young és James Hervey verseit, a Nagy Frigyes porosz királynak tulajdonított elmélkedéseket (*Lettres sur l'amour de la patrie, ou Correspondance d'Anapistémon et de Philopatros*), meséket gyűjtött össze és fordított Aesopustól, Phaedrústól, La Fontaine-től és másoktól.³

1788-ban Péczeli megszervezte a Komáromi Tudós Társaságot, majd 1789-ben útjára indította a magyar kultúrtörténet egyik fontos vállalkozását, a *Mindenes Gyűjteményt*. A magyar sajtótörténetben a kiadvány jelentőségét az adja, hogy ez volt az első „tudományos” folyóirat. Ezt a beállítást az teszi jogosulttá, hogy a folyóirat

* A szerző az ELTE BTK Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet docense és a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet tudományos főmunkatársa, az „Irodalmi nyilvánosság a polgárosuló Nyugat-Magyarországon” (MTA) Lendület kutatócsoport tagja.

1 Lásd erről a genfi professzor levelét Péczeli korábbi magyar professzorához, Varjas Jánoshoz: „Quand j'eus assisté aux examens qu'il soutint en public au mois de may dernier, et que j'eus entendu les éloges que lui donnèrent unanimement Mess. les professeurs, je conçus le plus vif désir de le retenir auprès de moi pour m'aider à achever la partie de l'éducation de mon fils que j'ai jugé convenable de lui donner chez moi. J'allai le voir dans ce dessein; je le trouvai déterminé à retourner dans sa patrie; ses coffres étoient presque achevés, et il partoît malgré les sollicitations de plusieurs personnes qui lui avoient fait les offres les plus avantageuses à se charger de l'éducation de leurs enfans.” Horace Bénédict de Saussure Varjas Jánosnak, dátum nélkül, Magyar Tudományos Akadémia, Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár [a továbbiakban: MTA KIK Kt.], M. Irod. Lev. 143. 4r. Idézi: VÖRÖS Imre, *Péczeli József (1750–1792)*, *Historia Litteraria* 33 (Budapest: Universitas Kiadó, 2017), 10.

2 Madari István Péczeli Józsefhez, 1783. május 1., MTA KIK Kt., M. Irod. Lev. 148. 4r.

3 Nyomatásban életében huszonhárom önálló műve jelent meg. Bibliográfiáját lásd VÖRÖS, *Péczeli József*, 153–155. Irodalmi pályájának értékeléséhez lásd BÍRÓ Ferenc, „Péczeli József”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 69 (1965): 405–432, 557–584.

elsősorban a tudományok népszerűsítésére vállalkozott.⁴ A Tudós Társaság és a *Mindenes Gyűjtemény* célja elsősorban a magyar nyelv fejlesztése, s ily módon része lesz annak a folyamatnak, mely egy nyelvművelő tudós Akadémia megalapításáig vezetett el. A lap célját összefoglaló előszóban ezzel összhangban ezt olvashatjuk: „Nosza azért Nemes Hazafjak! valakiknek ereikben még Magyar vér tsergedez, ne engedjük hogy a' mi restségünk 's hidegségünk miatt a' mi szép nyelvünk, 's azzal együtt, híres Nemzetünk' emlékezete eltöröltessék.”⁵ A tudomány és bölcsesség nyelv általi közvetítésének programja azonban szükségszerűen elvezetett egy társadalmi programhoz is: a nyelv fejlesztése az olvasás kiterjesztésével járt együtt, s ennek komoly társadalmi következményei voltak. A lap az európai tudományos irodalom módszeres bemutatása mellett ugyanis egy olyan társadalom vízióját is bemutatta, melynek működése már eleve az írásbeliségre és az olvasásra épül. Hogy a kultúra miként termelődik, milyen csatornákon keresztül juthat el a felhasználóig, s ők miként fogják használni azt, a 18. század végének egyik nagy problémája. Az olvasás és írás képessége (melyek a korban még nem feltétlenül estek egybe) egyre szélesebb körben terjedt el. Nemcsak a társadalom felső, elit rétegeiben alakult át a kultúrához való hozzáférés (például a női olvasáskultúra robbanásszerű változásával), de az alsóbb osztályokban is terjedt az írás és olvasás kultúrtechnikája. Az újkor ilyenformán az általános alfabetizáció nagy korszaka, ahol az állampolgárok immár íráskészségükkel identifikálják magukat, s ahol a kulturális javak cseréje, illetve az információk cseréje nagyrészt és alapvetően az írásbeliség médiumán keresztül történik meg.⁶ Többféle álláspont is létezik, hogy milyen tényezők együttállása vezetett el az írásbeli adminisztráción alapuló modern államok kialakulásához. Minden bizonnyal több társadalomtörténetileg leírható tendencia együttes hatása eredményezte az olvasás, olvasni tudás robbanásszerű elterjedését.⁷ Csak hevenyészett listáját adom most a lehetséges szempontoknak a teljesség igénye nélkül. Európában – s annak is elsősorban a nyugati felében – ilyen volt a népesség robbanásszerű növekedése, az így felszabaduló munkaerő városokba áramlása, egy erőteljes urbanizációs folyamat, a közegészségügy általános javulása, nagy járványok hatásának tompulása (például a nagy pestisjárványok elmaradása), általános gazdasági fellendülés (mely összefüggött a termelőeszközök technikai fejlődésével), hosszabb békés periódus (a nagy valálsháborúk, mint például a harmincéves háború után a tolerancia elvének fokozatos elterjedése és érvényesítése a társadalmi gyakorlatban), az életformák tömeges meg-

4 Lásd KÓKAY György, *A magyar hírlap- és folyóiratirodalom kezdetei (1780–1795)* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970), 458–459.

5 [Előszó az első számhoz], *MGy*, 1789, I. Negyed, 1. levél, július 1. 4–6, 5. (A továbbiakban a *Mindenes Gyűjtemény* számaint *MGy* jelöli. A hivatkozásoknál – mivel számonként eltér a rendje – a I–VI. Negyed szerint adom meg. Ahol a cikkeknek nem volt címe és szerzője [] jelek között adok annotációt.) A lap bibliográfiáját lásd *A Mindenés Gyűjtemény repertórium: 1789–1792*, összeáll. TAPOLCAINÉ SÁRAY SZABÓ Éva (Budapest – Tatabánya: Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ – József Attila Megyei Könyvtár, 1979).

6 Friedrich A. KITTLER, *Aufschreibesysteme 1800/1900*, 4. Auflage (München: Fink, 2003), 11–88.

7 Robert DARNTON, *Poetry and the Police: Communication Networks in Eighteenth-Century Paris* (Cambridge, MA: Belknap, 2010), 140–145.

változása (mint például a kultúra fogyasztására fordítható szabadidő megjelenése), a kultúra piacosodása (a korábbi mecénatúrára épülő finanszírozási modellek háttérbe szorulása és a független „értelmiségi” szerepmodelljének kialakulása), az államok nagyszabású közigazgatási reformjai (a modern bürokrácia felépítése és archiválási gyakorlatának kialakítása, a közoktatás széles körben való bevezetése), a társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása, s nem utolsósorban az olvasás kulturális praxisának széles körű kiterjedése (az ún. „olvasásforradalom”). E tendenciák sora még szaporítható volna egyebekkel, itt és most azokról érdemes szót ejteni, melyek szorosán véve kapcsolódnak az alfabetizáció kérdéséhez.⁸ A *Mindenes Gyűjtemény*, miként hamarosan látni fogjuk, nem egy választ kínált fel a felmerülő társadalom- és eszmetörténeti kérdésekre, hanem – akár a korabeli tudományos eredményeket – a lehetséges megoldásokat szemlélte és vegyítette.

Nem tudjuk pontosan, hogy Péczeli miből finanszírozta lapját. A lap körüli ügyek azonban azt sejtetik, hogy a médiavállalkozás újdonsága önmagában nem volt elegendő, hogy megfelelő piaci pozícióhoz juttassa a vállalkozást. Az 1789. január 1-jén megjelenő első számot csak fél évvel követte a második (új számozással, új kezdettel). Bár a kortársak – maga Péczeli is – a folyóirat indulása körül kibontakozó sajtóvitát okolták a késlekedésért, ennél valószínűbb, hogy az előfizetők alacsony száma okozta a lap bedőlését.⁹ Annál is inkább gondolhatjuk ezt, mivel az 1789. július 1. és 1790. június 30. között kétheti rendszerességgel megjelenő lap egy év után sem tudta stabilizálni helyzetét. A szerkesztő enigmatikus tudósítása szerint: „Egy nagy akadályunk esett t. i. ezen munkának folytatásában, mellyet egyedül Hazánk’ haszna ’s nyelvünk’ gyarapítása vállaltatott-fel, a’ mellyet hogy ha meg nem orvosolhatunk, úgy e’ munkának félbe kell szakadni, noha ezt magunk kárával is legalább egy két esztendeig még készek lettünk volna folytatni.”¹⁰ Mindenesetre a folyóirat ekkor még nem szűnt meg, hanem évkönyvként jelent meg még két ízben. Ehhez sikerült megnyerni Sándor Lipót főherceg, az ország nádora támogatását – legalábbis a neki szóló ajánlás erre utal.¹¹ Mindenesetre a lap ekkor nemcsak formátumot vált, hanem a tartalomban is komoly

8 Roger CHARTIER, *Lectures et lecteurs dans la France d’Ancien Régime* (Paris: Seuil, 1987), 45–86; Reinhard WITTMANN, „Az olvasás forradalma a 18. század végén?”, in *Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*, szerk. Guglielmo CAVALLO és Roger CHARTIER, ford. SAJÓ Tamás, 321–347 (Budapest: Balassi Kiadó, 2000).

9 Amikor a Bécsben megjelenő *Magyar Kurir* hirdetést tett közzé 1788 végén a komáromi folyóirat közlekedő megjelenéséről, a szerkesztő, Szacsvey Sándor egy megjegyzést fűzött a szöveghez, melyben azt ígérte, hogy a bécsi lap is át fogja venni a *Mindenes Gyűjtemény* cikkeit. A komáromi körhöz tartozó Fejér György a *Pressburger Zeitung* 1789. január 1-jei számában válaszolt *An den ungarischen Kurir* címmel, melyben óva intette a *Kurirt* a plagizálástól. Erre válaszul egy ismeretlen szerző (talán maga Szacsvey) a már megjelent *Mindenes Gyűjtemény*t támadta meg (*Magyar Kurir*, 1789. január 10.). Péczeli január 28-án szólott hozzá a vitához. Ekkor jelentette be, hogy a *Mindenes Gyűjtemény* a további nézeteltérések tisztázásáig szünetel (*Magyar Merkurius*, 1789. január 28.). Feltételezhető, hogy a két vállalkozás támogatói között nagy átfedés volt, s talán nekik sem tetszett e viszály.

10 „Jelentés”, *MGy*, 1790, IV. Negyed, 19. Levél, június 5., 298.

11 Felsőleges Leopold Sándor Értz Hertzegnek Magyar Országának, sok virtusokkal ékeskedő Palatinusának s. a. r. ő Felsőlegének mély alázatossággal ajánlja PÉTZELI JÓ’sef, *MGy*, 1791, V. Negyed, 1–6.

változások állnak be: ekkortól kezdve a *Mindenes Gyűjtemény* szinte kizárólag a francia *L'esprit des journalistes de Trévoux* című kiadványból (1771, négy kötet) veszi cikkeit.¹²

A továbbiakban arra a problémára vetünk egy pillantást, hogy az urbanitásnak milyen értelmezései jelentek meg a *Mindenes Gyűjtemény*ben.

(Republikanizmus)

1790. április 14-ei számában érdekes cikket közölt a *Mindenes Gyűjtemény*. Hosszabban idézem:

Egy Gráhám nevű Orvos Doctor, a' ki a' maga Hazájában Scótiában pompásan élhetett volna, 1780-ban Londonba ment, 's jól esmérvén a' Londoniaknak mind újságon való kapásokat, mind tékozlásokat; egy kies szobát bérlett ott, a' mellyet minden lehető szépségekkel fel-ékesített, 's nevezte azt Egészség' templomának; egy oldal szobátskában pedig készítettett egy ágyat, melly került tizen-hat ezer Sterlingbe. Ezek el-készülvén, nyomtatásban botsátott-ki némelly régulákat, mellyek a' magtalan Házásokat gyümöltözökké tehetik. Javasolta nékik a' tisztaságot, tsinosságot, az idején való le-fekvést, az ablakoknak táblákkal való bé nem tsinálását, a' víg danlást, 's együtt való énekelgetést, mellyek a' szívet lassanként meg-lágyítják, 's édes szerelemmel töltik-bé. Ha ezekkel is a' magtalanok semmit sem segíthetnek magokon, van még nékem, így szól Gráhám, egy tsudálatos eszközöm, mellynek haszna tsalhatatlan lesz', Áll ez egy tsudálatos és mennyei nyoszolyából, mellyet én Mágneses Gyantásnak (Magnetico electric.) nevezek, és a' mellyhez még hasonló soha a' világon nem láttatott. Tartom én ezt a' második sor házban egy nagy és pompás szobában. A' mellette való szobátskában vagyon egy hemper vagy cylinder, melly által egy mennyei tűznek, orvosi erőnek, és a' leg-drágább nap-keleti fű-szerszámoknak illatai ebbe a' háló-szobába vitettetnek. Maga ez a' mennyei nyoszolya nyugszik hat erős, de által látszható oszlopotskákon; a' benne lévő leplek készítették ég színű atlatzból, minden matrátzok 's derékalljak bársonyból, 's mind azok Arábiái és egyéb nap keleti drága essentziákkal meg-kenettettek 's füstöltettek, a' mint ez véghez szokott menni a' Persiai Udvarban az Uralkodó Szultánné' számára. Ez a' nyoszolya az, én fáradhatatlan szorgalmatosságomnak gyümöltse, ide nem számlálván azt a' temérdek költséget, mellyet reá tettem. Ezen nyoszolyát ajánlom minden Méltóságoknak, 's kivált a' magtalan Házásoknak, a' benne lejendő hálásra ötven Sterlingért, az az, 450. Rh. forintokért egy éjtszakára. A' kik benne hálni kívánnak, jelentsék magokat előre én nálam írásban, 's a' szoba kúlsát kezeikhez vehetik, úgy hogy soha senki, kik lettek légyen meg nem tudja; tsak hogy az ötven sterlinges bankó tzédulát nékem előre küldjék-meg. A' kik pedig tsak gondoskodásból jönnek hozzám; azoknak meg-mutatom a' melleleg való szobákat: de azt,

12 Lásd PENKE Olga, „A Mindenes Gyűjtemény egyik forrása, az *Esprit des Journalistes de Trévoux*”, *Magyar Könyvszemle* 104 (1988): 248–273. Lásd még PENKE Olga, „... a' Tudományos Újságok, mellyekben majd minden nap' a sok Új Könyveknek neveiket látjuk», *Revue d'Études Françaises: Édition spéciale*, 1 (203): 107–116.

mellyben ez a' pompás nyoszolya vagyon, 's a' melly minden érzékenységeket az el-ragadtatásig gyönyörködtet, tsak azok láthatják, a' kik benne hálnak. – Alíg tette Orvos Gráhám ezen tudósítását közönségessé, hogy ezek a' gazdag, és a' gyönyörüséget akármelley drágán meg-vevő Ánglusok sereggel jelentették magokat ő nála; úgy hogy ritka éjtszaka múlt-el, mellyben egy pár Személy ebben a' nyoszolyában ne hált volna. Sok temérdek kintsele bíró Ánglusoknak, a' kik egy estve száz 's több sterlingeket is el-fetserlnek, az az ötven sterling, tsak ötven krajtzárnak tetszett vala. Minekutánna Orvos Gráhám három esztendő alatt a' maga költségét hatszorossan is ki-vette belőle; ezt az egész készületet a' muzsika szerszámokkal, mellyek magoktól egész éjjel muzsikáltak, és a' drága illatokat bé-fúvó cilinderekkel együtt el-adta egy gazdag Ánglusnak 1784-ben, Mártius Havában, 's vissza tért Hazájába sok pénzzel meg-rakodva, [!]¹³

Doctor James Graham, akiről a tudósítás szól, minden bizonnyal sarlatán volt, bár abban nem vagyok teljes mértékben bizonyos, hogy maga se hitte volna el csodálatos módszereinek gyógyító erejét. Ez a hírhedt orvos 1781. június 26-án nyitotta meg a szerénytelenül „egészség és Hymen templomá”-nak (*Temple of Health and Hymen*) nevezett szobát, ahová mennyei ágát (*Celesital Bed*) állította fel. Valójában a szexuális terápia során különböző szobák sorát lehetett igénybe venni, ahol az elektromosság és magnetizmus különböző formáival lehetett találkozni, ám a leghíresebb természetesen a szerelem ágya lett. Ahogy a magyar tudósításban is olvasható, az édes szerelem kellékeivel volt felszerelve e helyiség. Különös elektromos villanások, gondosan elhelyezett vágykeltő képek, parfümillet és az ággal összekötött orgona, mely az emberi testek ritmusára adott ki különböző hangokat. Ahogy a nagyszerű összefoglaló cikket jegyző Peter Otto írja: „A templom a betegnek és a kíváncsinak egy figyelemre méltó multimédia »show«-t kínált, mely ötvözte a drámát, orvostudományt, tudományt, metafizikát, vallást, zenét, szexualitást, sőt a politikát. A show összeállítás tartalmazta a »fantasztikus és legerősebb orvosi-elektromos eszközöket«, melyek tíz szobát töltek meg, és egy mennyei ágat, mely a szexuális élvezet kiteljesítését és a fogantatást is garantálta.”¹⁴ Ma már elképzelni is nehéz egy efféle produkciót, mindenesetre Graham „művészete”, mely közvetlen összefüggést tételezett az elektromosság és a termékenység között, meglehetősen nagy feltűnést keltett.¹⁵ Számunkra nem is annyira az a fontos, hogy miként lehet ezt a vállalkozást beilleszteni a III. György idején feltámadó misztikus mozgalmak sorába, melyek a szenvedélyes vallásos gondolkodást az élet új területein honosították meg,¹⁶ s nem is az, hogy e meglepő vállalkozás vajon az „első

13 Szép nyoszolya a' magtalanságnak megorvoslására, *MGy*, 1790, IV. Negyed, 4. Levél, április 14., 49–51.

14 Peter OTTO, „The Regeneration of the Body: Sex, Religion and the Sublime in James Graham's Temple of Health and Hymen”, *Romanticism on the Net*, Numéro 23, August, 2001; <https://doi.org/10.7202/005991ar>. Lásd ehhez a következő népszerű életrajzot: Lydia SYSON, *Doctor of Love: James Graham and His Celestial Bed* (Richmond: Alma Books, 2008).

15 Roy PORTER, „James Graham”, in *Oxford Dictionary of National Biography*, 2004, <https://doi.org/10.1093/ref:odnb/11199>.

16 Roy PORTER, *English Society in the Eighteenth Century*, Penguin Social History of Britain (London – New York: Penguin Books, 1990), 182.

szexológus” úttörő tevékenysége vagy inkább egy örült elme tombolása. Sokkal érdekesebb a kérdés, hogy miként s milyen értelmezési keretben került e hír a távoli Magyar Királyságba a 18. század végén.

Graham már akkor a média kitüntetett figyelmében részesült, amikor áldásos orvosi tevékenységének köszönhetően az idősödő Catharine Macaulay, a neves történetíró olyanira kigyógyult általános tespedtségéből, hogy 1778-ban 47 évesen férjhez ment a doktor 21 éves öccséhez, Williamhez.¹⁷ Terápiás ötletei már akkor a sajtó céltábláján voltak, amikor nagyszabású vállalkozását még el sem indította, de igazi „médiaszár” a mennyei ágy feltalálása után lett. A szexuális szabadosságtól óvó republikánus pamfletekben, politikai felszólásokban rendre előkerült alakja, a mennyei ágy használatáról erotikus metaszetek terjedtek. Hogy Graham vállalkozása igen gyorsan csődbe ment (s nem a busás hasznot begyűjtven költözött haza Edinburgh-ba, hanem a hitelezők elől menekült), hogy utóbb saját egyházat alapított New Jerusalem Church néven, hogy kísérletező kedve élete végéig nem hagyta el (például két hétig csak hideg vizet ivott, s nem viselt ruhát, csak fűvel borította be testét, s végtagjait saját balzsamával kente be), hogy mindenki örültnek tartotta – már nem annyira a korabeli sajtó híradásaiból derül ki, s csak a Graham élete iránt érdeklődő utókor tudja. A Graham-story nemcsak érdekessége okán, hanem azért fontos, mert elbeszélésével argumentálni lehetett bizonyos álláspontokat, s a modern sajtóban befutott karrierje inkább mutatja a társadalmi romlástól való félelem egy típusának népszerűségét. Úgy is mondhatjuk, hogy Graham doktor kísérlete azért kelthetett feltűnést szerte Európában, mert mintegy beigazolta azt, amitől szerte Európában tartottak.

A tudósítás Magyarországra Londonból érkezik, amely ekkor Európa egyik legfontosabb, s – a tudósításból is ez derül ki – leggazdagabbnak tartott városa. A szélhámosságnak való bedőlés itt a jólét jelzése, s egyszerre figyelmeztetés arra nézvést, hogy az anyagi javak felhalmozása fel is bontja az alapokat, melyekre ez a jólét felépült. London egyszerre vált egy gyarapodó – s nem melleleg politikai berendezkedését tekintve is sokak számára példaértékű – birodalom tudatosan felépített reprezentánsává, s mérete révén a bűnözés, a mindennapos erőszak, a nagyvárosi élet nyomorúságának legismertebb helyszínévé.¹⁸ S itt az sem véletlen, hogy ez a bomlás a szexualitással kapcsolódik össze: a valamennyire művelt olvasónak nyilván felrémlett az a republikánus történeti elbeszélés, mely Róma bukásának történetét a köztársasági erények felpuhulásával kötötte össze, s e folyamat egyik legjellemzőbb tüneteként a nemi szabadosság és luxus terjedését jelölte meg.¹⁹ Talán Sallustius a legismertebb

17 Devoney LOOSER, „»Those Historical Laurels which Once Graced My Brow Are Now in Their Wane«: Catharine Macaulay’s Last Years and Legacy”, *Studies in Romanticism* 42.2 (2003): 203–225, 204.

18 Jerry WHITE, *London in the Eighteenth Century: A Great and Monstrous Thing* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2013).

19 Lásd ehhez: „sok republikánus attól tartott, hogy a tengerentúli birodalmi terjeszkedés alááshatja az erényes polgári élet feltételeit odahaza. Aggódtak a kiterjedt határok őrzéséhez szükséges nagy seregek miatt, s részben azért, mivel ezek a katonai alakulatok aláásták a hagyományos megkülönböztetést katoná és polgár között, de főként azért, mert a helyzet lehetőséget jelentett a kormányzatnak az abszolút uralom kiépítésére. De attól is féltek, hogy a meghódítottak beszennyezik az erkölcsöt, s ez a félelem legalább Sallustius aggodalmával egyidős, miszerint – ahogy ő nevezte – az »ázsiai szokások« bevezetése az európai *moeurs* elzülleszt hozza el.” „Introduction”, in *Republicanism: A Shared European*

forrása ezen elbeszélésnek, de számos kora újkori változata is létrejött (a legismertebb Edward Gibbon magisztrális történeti munkája volt Róma hanyatlásáról és bukásáról). A *Mindenes Gyűjtemény* olvasójának nem eshetett nehezére egy efféle szótár ráértése a szövegre, melynek szinte figyelmeztető, a jövőt előrevetítő a leírása „a' gazdag, és a' gyönyörűséget akármelly drágán meg-vevő Ánglusok”-ról. (Ehhez a tudósítás hozzá-illesztette az orientalizmus kedvelt toposzát: a keleti erotikát.)

A közép-európai média sajátossága az, hogy nem egy helyről meríti írásait, s ily módon nem is feltétlenül egy politikai nyelv szólal meg azokban. Ebben a térségben a nyugati világ hírei naprakészen jelentek meg a sajtóban a 18. század végén – ám az információk forrásának heterogenitása miatt az így létrejövő sajtótermékeket is valamiféle potpourri lett. Bár tudjuk, hogy a *Mindenes Gyűjtemény* igen sokat merített egy bizonyos francia újságból, az említett *Esprit*-ből, a hírek vándorlása és transzformációja során mégis számos egyéb forrást regisztrálhatunk, s a források pontos megállapítása az esetek egy részében – mint amilyen a mennyei ág példája volt – gyakorlatilag lehetetlen. Sőt, még az *Esprit*-ből származó cikkek esetében is szembeötlő, hogy azok nem egyszerű fordítások: egyfelől már eleve kivonatolták őket a magyar lap számára, másfelől több ízben is olyan beavatkozás történt, mely szinte az ellenkezőjére fordította az eredeti cikk tartalmát.²⁰ Nem véletlen hát, hogy a fentebb bemutatott republikánus utalásokkal szemben szép számmal mutathatunk fel olyan példákat a *Mindenes Gyűjtemény* kötetéből, melyek egészen más irányba mutatnak.

(Politeness/csinosodás)

Kováts Ferenc pápai mérnök egész cikksorozatát szentelt a pallérozódás kérdésének, pontosabban annak, hogy milyen tényezők akadályozzák a magyarországi pallérozódást (azaz művelődést, csinosodást). Az 1789 karácsonya előtt publikált első cikkében dicséri a *Mindenes Gyűjteményt*, mert a pallérozás legfontosabb eszközeként az olvasást jelölte meg (s ennek megfelelően a cikkek döntő része kivonat), ám muszáj megemlítenie, hogy mindez édeskevés, ha az alsóbb fokú oktatás ügyét nem karoljuk fel:

Igaz is, hogy az illy serkentető eszközök és fontos tzélozások munkálkodnak is valamit a' szívekben; de tsak az olyan szívekben, a' mellyeknek bírtokosi vagy a' jó nevelés által már előre, még gyermekségektől fogva el-készítették azon tanátsok és példáknak követésekre; vagy a' szerentsének javaival bővön meg-áldattattnak érezvén és szem-lélvén magokat, néminémű mások előtt való szégyenből származott nem tudom miből, tselekesznek és mozdítanak valamit. De óh, melly messze láttatunk még mi ezen az úton

Heritage: Volume II: The Values of Republicanism in Early Modern Europe, ed. Martin VAN GELDEREN et Quentin SKINNER, 1–6 (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), 5. Lásd még Quentin SKINNER, „Classical Liberty and the Coming of the English Civil War”, in *Republicanism: Volume II*, 9–28.

²⁰ A leginkább az államelmélet esetében jellemző a szövegek jozefinus „áthangolása”. Lásd PENKE, „A Mindenes Gyűjtemény egyik forrása...”, 256–263.

lenni attól az időtől, mellyben az egygyűgyű Magyar Nép, és a' mezei ember, (mert annak leg-jobban szükséges a' pallérozás) valamely szép erköltsi könyvetskének olvasására, vagy olvastatására, arra vagy hasonlóra induljon annak írója eránt, a' mire ama b. e. Mese-író és szelíd lelkű Gellértnek fahordó parasztja!²¹

Pár hónappal később már annak az okait fejtegeti, hogy a felsőbb szinteken milyen akadályok gördülnek a műveltség magas fokú kibontakozása elé. Az általános tudatlanság mellett hiányoznak a mecénások, nem ismerünk idegen nyelveket, nem neveljük helyesen gyermekeinket, s végül a föld termelékenységének és a néptelenségnek (az alacsony népsűrűségnek) ellentmondását hozza fel. A három részes cikk utolsó darabjában indulatos érvelésben szólítja meg a „nemzet nagyjait”:

De a' ti dolgotok, a' ti gondotok ez kiváltképpen óh Nagyok! és Ti! valakiket az Isteni bölts Gondviselés vagy nemetek' 's születések' fényességére, vagy méltóságokra, vagy hivatalokra, vagy gazdagságtokra 's más világi boldogságtokra nézve, mások felibe emelni méltóztatott! Nosza tehát! szálljatok egy kevéssé magatokba, és felejtkeztek-el arról a' képzelt külömbiségről, mellyet tsak egyedül az emberiségnek jussaival való vissza élés állított-fel közöttetek. Életeteknek első eredetére, 's utolsó végetekre nézve, nem egyenlők vagytok é? Vallyon nem híjában való bolondság é tehát, ezt a' szempillantatnyi közt, melly ezen két pontokat egymástól el-választja, annyira meg-külömböztetetek? Menjetez tsak vissza, meg fogjátok valójába látni, hogy a' ti oldal líneáitok, ugyan azon egy tőrökbe mennek öszve. Mire való azért ez a' képzelt külömbiség? Hát külömbkülömbféle neveket adtok é ugyan azon egy fa ágainak? – Nem azon egy Hazának fiai, azon egy Társaságnak polgári, azon egy törvénynek 's szabadságnak sorsosi vagytok é? Mi lehete vallyon régi Öseiteknek tzeljok a' Társaságoknak, a' városoknak fel-állítások-

21 Kováts Ingenieur levele, *MGy*, 1789, II. Negyed, 23. Levél, december 19., 353–363, 353–354. Kováts Christian Fürchtegott Gellert egyik levelére utal: Ich eile nach Hause und nehme die Feder in die Hand, und schreibe, was ich schreiben kann, und stelle mir schon einen neuen Ort vor, wo ich mich wieder finden werde, wenn es auch in den Händen eines Holzbauers seyn sollte. Unlängst komme ich zu meinem Buchbinder. Indem ich mit ihm rede, tritt ein Holzbauer, der bey ihm bekannt ist, herein und langt aus seinem Kober, in dem ein guter Vorrath Butter und Brodt war, meine F. und E. [Fabeln und Erzählungen] ungebunden hervor. Da, fieng er in seiner Sprache an: bingt mir das Buch fein fest und schien ein. Christoph, sprach mein Buchbinder, wo habt ihr denn das Buch bekommen? Er antwortete ihm ganz trotzig, daß er sichs hier gekauft hätte; daß der Schulmeister und der Schulze auf seinem Dorfe, bey denen er das Buch zuerst gesehen, sich bald scheckicht darüber gelacht hätten, so viel spaßhaftes Zeug stünde darinne; er sagte, daß er einen kleinen Sohn hätte, der schon hübsch lesen könnte, und der ihm des Abends, wenn er von der Arbeit käme, und seine Pfeife Taback in Ruhe rauchte, etwas daraus vor lesen sollte, so würde er kaum nicht in die Schenke gehen. Er war noch jung, der Herr, fuhr er fort, ders in Druck hat ausgehen lassen: ich wollte ihm was abrechen, aber er sagte, es wäre nicht an ders, als vierzehn Groschen, die habe ich ihm auch gegeben. Er hatte noch viel Bücher; das Bücherschreiben muß ihm recht von der Hand gehen.” An den Herrn Sekretär K**, in C. F. GELLERTS *Sämmtliche Schriften: Vierter Theil*, Neue verbesserte Auflage, 128–130 (Leipzig, bey M. G. Weidmanns Erben und Reich, und Caspar Fritsch, 1784), 128–129. Modern kiadása más szöveggel: „An Moritz Ludwig Kersten, 25. Oktober 1748”, in C. F. GELLERTS *Briefwechsel: 1. Band, 1740–1755*, Hrsg. von John F. REYNOLDS, 26 (Berlin: Mouton de Gruyter, 1983).

ban? hanem hogy a' társalkodó életnek kellemetessége által, gyönyörűségebbé tennék az életet; egymást köz ellenségeik ellen segítsék; örömeiket, bánatjokat egymással fel-osszák; és hogy utóljára mintegy tsak egy tselédet, tsak egy háznépet 's nemzetet állítsanak-fel, élvén mint azon egyy Atyától származott atyafjak, javaiknak, kötelességeiknek, törvényjeiknek, szokásaiknak és erköltseiknek egységében, 's egymással való közlésekben?²²

Kováts érvei a korabeli politeness-diskurzus különböző változatait idézik fel: egyszerre jelenik meg a mind szélesebb népnevelés ügyének igénye és valamiféle gentleman eszmény, mely az arra érdemes arisztokrata közösségtől várja és várja el, hogy a kultúra létesülendő intézményeit támogassa.²³ Ugyanakkor érdemes figyelni a diskurzusok, politikai nyelvek keveredésére is. Kováts ugyanis nemcsak arról beszél, hogy a folyamatos pallérozódás (*refinement*) miként emeli fel a társadalmat. Hanem a történeti múltból „a magyarok őseit” hívja tanúként elméletéhez. Eszerint a hazát elfoglaló magyarok maguk is társaságokat alapítottak, sőt városokat építettek. Bár erre történeti bizonyíték nincsen, a város építésének ilyen múltba vetítése visszatérő eleme a magyar őstörténeti elbeszéléseknek (melyek a hun mítoszok világába is merészen képzelik bele „Attila városát”).²⁴ Az ősi erényekre való utalás egy olyan történeti perspektívát nyit a jelent megváltoztatni szándékozó mérnök számára, mely egyaránt jelent mintát és tesz nyilvánvalóvá kötelességeket.²⁵

Debreczeni Attila a *Mindenes Gyűjtemény* első két félévében egy hangsúlyeltolódásra hívja fel a figyelmet. Szerinte a „tudós hazafiság” beszédmódja (ezt mi most Kováts nyomán pallérozódásnak, Lawrence Klein nyomán *politeness*nek neveztük) mellé a republikanizmus érvkészlete torlódik fel (s ez a változás részben történelmi, részben pedig eszmetörténeti okokra vezethető vissza).²⁶ Bár magam ezt a kétlépcsős változási folyamatot egyáltalán nem éreztem erősnek, Debreczeni megfigyelése a különböző diskurzusok egymásra torlódása kapcsán mégis figyelemre méltó. Egy olyan megközelítéshez vezethet el minket ugyanis ez a megfigyelés, mely a *Mindenes Gyűjteményt* nem

22 A sorozat: [KOVÁTS Ingenieur, Pápáról]: „A' Magyar Nemzet' pallérozásának felsőbb léptsőji”, *MGy*, 1790, III. Negyed, 26. Levél, Március 31., 394–400; 401–410; IV. Negyed, 1. Levél, április 3., 3–9. Az idézet: 5–6.

23 Ehhez lásd Lawrence E. KLEIN, *Shaftesbury and the Culture of Politeness: Moral Discourse and Cultural Politics in Early Eighteenth-Century England* (Cambridge – New York: Cambridge University Press, 1994); Ian HAMPSHER-MONK, „From Virtue to Politeness”, in *Republicanism: Volume II*, 85–105.

24 Lásd ehhez Alexandre ECKHARDT, „Sicambria: Capitale légendaire des français en Hongrie”, *Revue des études hongroises* 6 (1928): 166–197.

25 A múlt erényeinek urbanitással való összekapcsolása ismét a republikánus nyelvhez vezetnek, de talán nem tévedünk nagyot, ha ideértjük az „ősi alkotmány” nyelvének politikai szótárát is. Lásd ennek egyik változatát: J. G. A. POCOCK, „Burke and the Ancient Constitution: A Problem in the History of Ideas”, *The Historical Journal* 3.2 (1960): 138–140. Ennek magyar változatáról lásd Gábor VADERNA, „Censorship and the Faces of Hungarian Conservatism in the First Decades of the Nineteenth Century”, *Austrian History Yearbook* 48 (2017): 91–105.

26 DEBRECZENI Attila, *Tudós hazafiak és érzékeny emberek: Integráció és elkülönülés a XVIII. század végének magyar irodalmában* (Budapest: Universitas Kiadó, 2009), 175–240.

egy bizonyos program következetes képviselésével írja le, hanem egy olyan kulturális térként, ahol versengő elképzelések kapnak helyet egymás mellett.

Persze ez a szerkezet már önmagában hordoz egy döntést arról, hogy akárcsak a közölt cikkeinek döntő többsége, így a *Mindenes Gyűjtemény* egésze is azt sugallja (vagy éppen előfeltételezi), hogy a vadságból, barbárságból kilépő ember önzőségét feladva a társaságba (azaz: társadalomba) kerülve a kultúra által fejlődhet magasabb és magasabb szintre. Nem véletlen, hogy Kováts cikke után egy névtelen szerző arról értekezik, hogy a „Pásztori életet” élő régiek „magok közt semmi Társaságot nem-formáltak”, s innen haladtak a társiasság formái felé.

El-bámúl a Régiségnek figyelmes vizsgálója azon, hogy az emberi Nemzetség a Vadságnak ezen állapotjában Társaság nélkül élhetett: és annál szorgalmasabban igyekszik ki-keresni az okot, melly azt arra kötelezte, hogy Társaságot állítson-fel. Minden bizonnyal a szomszéd Famíliáknak erőszakjaik 's prédálásaik [!] gerjesztették ő benne azt a gondolatot, hogy egynéhány Famíliák adják-össze magokat, és az erőszak-tévők ellen össze-vetett vállakkal óltalmazzák magokat. Ekkor tsináltak némelly Törvényeket is, mellyek szerént ki ki a közönséges jót a magáénál tartozott fellyebb betsülni. Azután senki sem merte a másíknak jószágát, feleségét 's életét illetni: ha pedig a Társaság meg-támadtatott, mindenik tartozott fel-kelni annak óltalmazására. Ez a nagy igazság, hogy másokkal úgy tegyünk a mint kívánjuk hogy azok mi velünk tselekedjenek, minden Törvénynek és Társaságnak fundamentom köve lett. Onnan származott a Hazának szeretete, mellyet ki ki úgy nézett, mint a maga boldogságának menedék helyét.²⁷

Világos innen, hogy egy olyan társadalomfejlődési modell áll e konkrét cikk háttérében, mely az önérdékéről lemondó egyének szabad közösségeként érti a civilizált társadalmat. Az idézett helyen egy lépésben jutunk el a vadságból való kiemelkedés tézisétről a kanti kategorikus imperatívuszig, majd onnan egy ugrással a hazáig mint ideális civilizatorikus politikai közösségig. Az efféle elbeszélések – tehetjük hozzá – még a republikánus utalásokkal sem feltétlenül kerültek ellentmondásba: a közösségi érdek egyéni érdek fölé helyezésének sztoikus antropológiája itt is, ott is alapvető.

Ami mégis elkülöníti a republikánus narratíváktól a *Mindenes Gyűjtemény* írásainak nagy részét, az a civilizáció folyamatához való viszony kérdése. A republikánus történeti narratívák ugyanis előszeretettel láttak bele a kezdeti múltba valami meghaladhatatlan, tiszta erkölcsiséget, melyet a civilizációs fejlődés veszélyeztet. Úgy is mondhatnánk, hogy a republikánus elbeszélések olyan körkörös történelmi víziót építettek fel, ahol egy civilizáció vagy nép sikere szükségszerűen jutott el a sikerhez vezető erények megtagadásához, majd a bukáshoz. Ezzel szemben a pallérozódás hívei szentül hittek abban, hogy a társalgás és a kultúra művelése önmagában is garantálja a sikert. Ezért foglalkozik a *Mindenes Gyűjtemény* oly sokat a műveltség társadalmi kiterjesztésével, például a nők művelődésének kérdésével vagy éppen a nevelés problé-

27 „A' Társaság' eredetéről 's Igazgatárs' formájáról”, *MGy*, 1790, IV. Negyed, 1. levél, április 3., 9–16, 11–12.

máival, de innen érthetjük meg a különböző művelődési intézmények iránti folytonos lelkesedést is, a szoros kapcsolatot a pozsonyi papi szeminárium önképzőkörével, vagy az evangélikus Soproni Magyar Társasággal.²⁸ (Sőt, az iménti felsorolás által is mutatott felekezeti felelettség is innen érthető meg.)²⁹

A nők társadalmi szerepeivel való foglalkozás mutatja talán a legvilágosabban azt, hogy ez a kör mit tartott lényegesnek a republikanizmus érvkészletéből, s mit a *politeness* diskurzusából. Korábban Graham találmányának ismertetésében láthattuk a republikánus félelmeket arról, hogy mit eredményezhetnek a szabados szexuális erkölcsök. A republikánus érvkészlet azonban csak intő példaként volt jelen, nem a magyarországi helyzet leírására szolgált. A *Mindenes Gyűjtemény* szerkesztői pedig alig győzik hangsúlyozni, hogy a megcélzott közönségük jelentős része a nők közül kerül ki. 1790. január 2-ai előfizetési felhívásukban írják:

A' mi fő tzelunk ezen munkában az, hogy az Aszszonyokat 's még eddig az olvasásban kevésé gyönyörködő Nemeseinket kapassuk az olvasásra, 's a' Magyar Könyveknek szeretetekre. – Ez az a' néző-pont a' mellyből méltóztassanak ezt nézni 's róla ítéletet tenni az érdemes Hazafjak. – Sokan azt mondhatják: Mind tudjuk mi azt a' mi a' Gyűjteményben van. Meg-engedjük: úgy de nem tudják Feleségeik 's gyermekeik, 's azoknak kedvekért kellene ezt járítani. –³⁰

S ez nemcsak valamiféle nevelő célzatból fontos cél, sőt, nem is csupán egy új olvasóközönség meghódításáról van itt szó. A művelt nők ugyanis szükségképpen tagjai a csiszolt társaságnak, s nincsen csiszolt társaság nők közreműködése nélkül. Egy római és görög anekdotákat ismertető cikk felvezetésében olvassuk, hogy „Minden pallérozott nemzet az aszszonyi nemet örökké' nagy betsületben tartotta; ezen tisztelet 's nagyra betsülés nem tsak éles elméjeknek, mellyel a' természettől meg-ajándékoztattak, kimutatására, hanem gyakorta őket nagy tselekedetek' véghez-vitelekre is vezérlette.”³¹ S az ilyen módon példaként felmutatható asszonyi sorsokat nem is csupán az antikvitás vagy a magyar történelem múltjában lehet megtalálni, s nem is az igazságtalanul raboskodó Hugo Grotiust börtönéből könyvesládában megszöktető feleség, Maria van Reigersberg példája állhatott az olvasók előtt, hanem – mintegy a lehetséges asszonyi erények megtestesüléseként – Mária Terézia királynő alakja, akinek uralkodói erényeivel is cikkek sora foglalkozik.³²

28 BODOLAY Géza, *Irodalmi diáktársaságok 1785–1848* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1963), 117–133.

29 Figyelemre méltó, hogy bár Péczeli maga református lelkész volt, a Komáromi Tudós Társaság tagsága felekezeti értelemben meglehetősen vegyes képet mutatott. Az ilyen erőteljes felekezeti összefonódást a kör jozefinista vonzalma magyarázhatja.

30 *MGy*, 1790, III. Negyed, 1. Levél, január 2., előzéklap.

31 „Az Aszszonyi-Nem' ditsőségére”, *MGy*, 1790, II. Negyed, 5. Levél, október 17., 78–79, 78.

32 A vonatkozó helyek az 1789. I. Negyedből a teljesség igénye nélkül: „Az asszonyokról”, *MGy*, 1789, I. Negyed, 6. Levél, július 18., 83–84; „Tudományos dólgek” [Tudós asszonyokról], 10. Levél, augusztus 1., 145–147; „Tudományos dólgek” [Petróczi Kata Szidóniáról és Daneil Polixénáról], 11. Levél, augusztus 5., 161–163; „Tudós és nagy lelkü Aszszony' példája” [Hugo Grotius szabadulása], 163–165; „Tudományos dólgek. Tudós Aszszonyok' példájuk”, 13. Levél, augusztus 12., 193–195; „A' Szép Nemhez”, 16. Levél,

Amennyiben a *Mindenes Gyűjteményt* úgy olvassuk, mint egy olyan médiumot, mely maga is színre viszi azt, hogy miképpen kell társalkodás, versengő nézetek közlése révén a kultúra ügyét előmozdítani, szinte adódik, hogy a lap történetét egy efféle fejlődési keretbe helyezzük el. Említettük korábban, hogy Péczeli a lapot többször, kényszerűen újraindította. A folyóirat maga is fejlődött: hírlapok híryanaga felől a tartalom egyre inkább a tematikusan összekapcsolódó cikksorozatok irányába mozdult el. Olybá tűnik itt, mintha a kezdeti, egymás szavába vágó társalgás után egy letisztultabb tudományos diskurzus indulna el, mintha a lappal együtt nemcsak a társalgás, de a társalgás tárgyát képező társadalom is szintet ugrott volna. Persze azt nem lehet tudni, hogy Péczeli változtatása mennyire volt tudatos, s mennyire inkább gazdasági kényszerből következett. Mindenesetre árulkodóak *A' XVIII-dik századnak böltsességéről* című cikk szavai:

A' Tudományok és a' Mesterségek majd szint annyi betsülöket 's tutorokat számlálnak ma, mint a' mi nagy Városaink a' mennyi jól nevelt lakosokat foglalnak magokban. Azt lehet mondani, hogy ha ez a' mi Századunk nem bővölködik olly nagy elméjű 's tudományú emberekkel mint a' feljebbvalók; leg-alább ki-pótolja azt azzal, hogy többek ma a' tanult emberek, mint-sem a' feljebb-való Századokban vóltanak. Elég bizonyosságai ennek a' többek között a' Tudományos Újságok, mellyekben minden hónapban, sőt majd minden nap' a' sok új Könyveknek neveiket látjuk, a' mellyek meg-mutatják, melly nagy grádsára lépett légyen a' Világ a' meg-világosodásnak.³³

Ez a cikk, mely hűséges fordítása egy francia eredetinek, viszonylag egyértelműen szól a republikánus narratíva ellen: azt állítja, hogy a világ nem merült el a restségben, mint azt sokan gondolják – éppen ellenkezőleg: a kulturális expanzió révén soha nem látott mértékben alakítja az ember a maga képére világát.

A fenti idézetben ismét csak nem volt véletlen a *városok* említése. E narratíva a kultúra cseréje és a kereskedelem között analógiát tételez fel, s a társas intézményszerűsítés alapvető helyszínét a városban látja. Mert mit is állított az ismeretlen szerző? Idézem még egyszer: „A' Tudományok és a' Mesterségek majd szint annyi betsülöket 's tutorokat számlálnak ma, mint a' mi nagy Városaink a' mennyi jól nevelt lakosokat foglalnak magokban.” S ez azt jelenti, hogy voltaképpen a városi életforma már önmagában a kulturalitásnak egy emelt szintje volna, ahol „Az egész Világ a' pallérozásnak egy oskolájává változtatott; ez az oskola pedig fundáltatott azokon az esméreteken, mellyek az emberi elmét meg-ékesíthetik.”³⁴ Ilyenformán utalhat arra e cikk – a *Mindenes Gyűjtemény* korábbi számainak megannyi visszatérő sürgetése ellenére –, hogy nincsen szükség már központi akadémiára sem, amennyiben a tudós elmék maguk a városi polgárok lettek (szalonjainkban, házi akadémiáikon). Ugyanis a

augusztus 22., 251–252. Mária Teréziáról lásd például „Mária Therésia nagy emlékezetű kegyes Királynénk' emlékezete”, *MGy*, 1789, I. Negyed, 9. Levél, július 29., 141–144.

33 „A' XVIII-dik századnak böltsességéről”, *MGy*, 1791. V. Negyed, 357–360, 357–358.

34 Uo., 359.

„tanult emberek ez [a kultúra terjedése] által csak-nem olyan közönségesek lettek, a melly ritkák voltak azokban az időkben, mellyekben más egyéb foglalatosságok vették el a' tanulásnak óráit.”³⁵

(Komárom)

Péczei József 1792-ben súlyosan megbetegedett, s 1792. december 4-én meg is halt. A *Mindenes Gyűjtemény* ekkor végleg megszűnt. Ám hogy a Péczei alapította Komáromi Tudós Társaságnak és a kiadott folyóiratnak nagy hatása volt, jól mutatja, hogy Péczei halála után a korszak egyik legjelentősebb magyar költője, Csokonai Vitéz Mihály (1773–1805) azért költözött Komáromba, hogy a folyóiratot újraindítsa. Nem lehet tudni, hogy miért nem sikerült neki: vagy az anyagi feltételek nem voltak már adottak a francia háborúk idején, vagy a helyiek voltak bizalmatlanok a távolról érkezett, a Debreceni Református Kollégiumból kirúgott zseniális költővel szemben (azt sem tudjuk, hogy hívták-e vagy magától ajánlkozott).³⁶ Csokonai Komáromban nemcsak sajtót, hanem egy irodalmi szalont is talált. Fábíán Julianna (1766–1810) szalonjában több korabeli költő megfordult, Fábíán maga verseket írt, episztoláit publikálta. A városban ezt leszámítva is mutatkozott költészeti aktivitás: például 1790-ben a városon át szállított magyar koronát és a szállító küldöttséget többen is versekkel köszöntötték, melyeket ki is nyomtattak.³⁷ Mindezen információk egy olyan város képét mutatják fel, mely méretéhez képest igen gazdag kulturális életet élt. S azért is figyelemre méltó ez a kulturális teljesítmény, mivel mögötte nem állt valamely jelentős iskola vagy egyházi központ kulturális teljesítménye, hanem csak a polgárok saját önérdéke.

Arra a kérdésre nehéz volna felelni, hogy a város önszemlélete Péczei körének hatására alakult a 18. század végén vagy éppen ez a város volt az a társadalmi közeg, ahol az urbanitás bizonyos értelmezései hatékonyabban írták le a polgárok saját tapasztalatait. Mindenesetre a város méretéhez képest jelentős kulturális aktivitás és a város jelenségének értelmezéseit érdemes egyszerre vizsgálni. A *Mindenes Gyűjtemény* igazi társadalmi közege *éppen* Komárom volt. Egy város, mely a török kiűzése után egészen speciális jelentőségre tett szert. Egyfelől egy olyan helyszínről beszélünk, mely Bécs és Buda között félúton helyezkedett el, hamar kereskedelmi központtá válhatott, amennyiben a fővárosok közti (Bécs, Pozsony, Buda) hajózási útvonalon és egy észak–déli kereskedelmi útvonalon (Vág-völgy) is feküdt. A 18. századra a kereskedelmet viszony-

35 Uo., 360. E cikket Penke Olga úgy olvassa, amely „mintha csak megismételné a lap céljait, miközben megfogalmazza a sajtó, a tudományos és a művelődés kapcsolatát”. Ilyenformán ez a fordítás mintha szorosan is kapcsolódna a *Mindenes Gyűjtemény* programjához. Lásd PENKE, „»...a' Tudományos Újságok...«, 109.

36 Csokonai komáromi életszakaszáról lásd SZILÁGYI Márton, *A költő mint társadalmi jelenség: Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mikrotörténeti dimenziói*, Ligatura (Budapest: Ráció Kiadó, 2014), 187–219.

37 PÉTCZEI Jó'sef, *A' magyar koronához, mikor Ezen drága kints Budára lett le-vitettetésekor, Februáriusnak 20-dik napján 1790ben Komárom alatt meg-állapodott, 's az Ország' útján két felől álló sok ezer emberektől; kitsinyektől 's nagyoktól fő-hajtással tiszteltetett* (Komárom: Wéber Simon Péter, 1790).

lag kiterjedt hajóépítés egészítette ki. A magyar urbanisztikai szakirodalomban egyértelmű vélemény alakult ki arról, hogy a magyar városfejlődési modellek a korszakban nem a nyugati mintákat követték, s a kulturális központok inkább a jelentős oktatási központokkal estek egybe. (Sárospatak például érdemi városi létforma nélkül lehetett mégis város – iskolai hagyományai nyomán.) Komárom speciális földrajzi adottságai viszont más irányba terelték a várost, amely sem a rendi-politikai identitásformákkal, sem pedig vallási-oktatási központként nem identifikálhatta magát. (Utóbbihoz tartozik, hogy a város igencsak megszenvedte a különböző felekezetek közti nézeteltéréseket, erős református kisebbségét hosszú ideig korlátozták jogaiban, s nem véletlen, hogy a *Mindenes Gyűjtemény* mindvégig hű maradt II. József politikájához.) Komárom számára a *Mindenes Gyűjtemény* által kijelölt út (az utoljára idézett cikkben pedig már utópia) egy olyan lehetőség volt, mely ugyan egyedi módon, mégis határozott kontúrokkal jelölte ki egy város identitásának lehetőségfeltételeit. Amikor a *politeness* eszmetörténeti hagyományaihoz nyúlunk, akkor saját városukat a stadiális fejlődés³⁸ egy olyan fokozatként lehet definiálni, mely egyenesen Bécs vagy Párizs szintjére helyezi azt. A *Mindenes Gyűjtemény* – a Fábián Julianna-féle szalonnal vagy a Komáromi Tudós Társasággal egyetemben – egy efféle definiálási kísérletnek egyszerre része és médiuma.

38 A „stadiális történelem”-ről lásd Nathaniel WOLLOCH, „The Civilizing Process, Nature, and Stadias Theory”, *Eighteenth-Century Studies* 44.2 (2011): 245–259. A koncepció közép-európai adaptációjához lásd László KONTLER, „William Robertson’s History of Manners in German, 1770–1795”, *Journal of the History of Ideas* 58.1 (1997): 125–144.